

नेपालमा शक्ति विकेन्द्रिकरण, अवधारणा, चुनौति र भावी कार्यदिशा

मुक्ति रिजाल

१.० सैदान्तिक अबधारणा

अहिले विश्व दुई विपरित प्रक्रियाबाट गुज्रिरहेको पाईन्छ। एकातर्फ भूमण्डलीकरण (Globalization) को प्रक्याबाट गुज्रिरहेको पाईन्छ भने अर्कोतर्फ स्थानीयकरण (Localization) को प्रवृति पनि उत्तिकै बलियो र मजबुत देखिन्छ। भूमण्डलीकरणले राज्यका कतिपय परंपरागत अधिकार र मान्यताहरु कमजोर तुल्याएको छ र आर्थिक, राजनीतिक र सामाजिक हिसावले विद्यमान सीमा, बन्देजहरु उदार एवं खुकुलो हुदै गईरहेको अवस्था छ। भूमण्डलीकरण र उदारीकरणको चुनौति र जटिलताहरुको प्रतिक्रिया र प्रतिरोध स्वरुप स्थानीयकरणको धार पनि उत्तिकै बलियो भइरहेको अवस्था छ। स्यामूयल पि. हन्टीङ्गटनले वर्तमान विश्व परिस्थितिको विश्लेषण गर्दै लेख्छन् “आधुनिकरण, अर्थिक विकासको द्रुतता र भूमण्डलीकरणले गर्दा विश्वभरी एउटा नौलो परिस्थिति देखा परेको छ। अब मानिसले आफ्नो पहिचान साँघुरो बैयक्तिक र सामुदायिक सन्दर्भमा पुनः परिभाषित गर्नेतर्फ लागेको पाईन्छ। बृहत्तर राष्ट्रिय पहिचान भन्दा साँस्कृतिक, प्रादेशिक र स्थानीय आधारमा आफ्नो पहिचान खोज्ने र त्यसैको आधारमा आफूलाई संगठित गर्ने प्रवृतिहरु बढेर गएको पाईन्छ। अब मानिसहरुले जातीयता, धर्म, परम्परा, साभा इतिहासका आधारमा आफ्नो पहिचान खोज्ने र आफूलाई एकाकर गर्ने गर्दछन्।”¹

अहिले विश्वभरी स्थानीयकरण, स्थानीय स्वायत्तताका पक्षमा उठिरहेका आवाज र प्रवृतिहरुलाई स्थानीयता र स-साना स्थानीय र सामुदायिक एकाईमा आफ्नो पहिचान, चिनारी खोज्ने र आफ्नो परिचय परिभाषित गर्ने प्रवृतिसंग जोड्न सकिन्छ। अहिले लोकतान्त्रिक मुलूकहरु, पूर्व साम्यवादी मुलूकहरु देखि लिएर साम्यवादी जनवादी केन्द्रियतामा आधारित शासन ब्यवस्था भएको मुलूक चीनमा समेत विकेन्द्रिकरण र स्थानीय संस्थाहरुको क्षमता बढाउने कुरामा जोड दिइरहेको पाईन्छ। स्थानीय स्वायत्तता र विकेन्द्रिकरणका लागि भइरहेका संस्थागत सुधार तथा सुदृढीकरण निम्न उद्देश्यबाट अभिप्रेरित भएको देखिन्छ।

- (क) लोकतन्त्रलाई स्थानीय तहसम्म पुऱ्याई संस्थाहरुलाई सुदृढ बनाउन,
- (ख) राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक कृयाकलापमा जनसहभागिता बढाउन,
- (ग) विकास, शासन प्रणाली र प्रक्यामा जनचाहनालाई प्राथमिकता दिई कार्य गर्न,
- (घ) सेवा सुविधाको बन्दोवस्त सुदृढ बनाउन,
- (ङ) निर्वाचित जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरुमा जवाफदेहीताको भावना अभिवृद्धि गराउन,
- (च) सामान्य स-साना कृयाकलापहरुको बोझबाट केन्द्रिय स्तरका संस्था एवं निकायको बोझ न्यूनिकरण गर्न,
- (छ) स्थानीय निकाय, नागरिक समाज र निजी क्षेत्रबीचको सम्बन्ध र साभेदारी बढाउन,
- (ज) देशका बिकट क्षेत्र तथा सिमान्तकृत समुदायहरुलाई राजनीतिक, आर्थिक तथा सामाजिक विकासका प्रतिफलहरु पुऱ्याउन र ती प्रतिफलहरुको तर्जुमाका लागि प्रभावकारी भूमिका खेल्न सहजिकरण गर्न,
- (झ) सामाजिक आर्थिक विकास र लोकतान्त्रिकरणका क्षेत्रमा सिर्जनशील, जनउत्तरदायी र परिवर्तकारी भूमिका खेल्न सक्ने वातावरण तयार गर्न,
- (ञ) सामाजिक स्थिरता, सौहार्दता र नागरिक केन्द्रित विकासका मूल्य मान्यतालाई सुदृढ बनाउन,
- (ट) विविध जातीय, भाषिक तथा सामुदायिक भावना र आकाँक्षाहरुलाई सम्बोधन गर्न,

विकेन्द्रिकरण (Devolution) प्रक्याको विकसित, विकासोन्मुख र संक्रमण कालमा (पूर्व साम्यवादी) मुलूकहरुले निम्न बमोजिमका उद्देश्यहरु परिपूर्तिका लागि अवलम्बन गरेको पाईन्छ।

¹ Modernization, economic development, urbanization and globalization have led people to rethink their identities and to redefine them in narrower, more intimate, communal terms. Subnational cultural and regional identities are taking precedence over broader national identities. People identify with those who are most like themselves and with whom they share a perceived a common ethnicity, religion, traditions and myth of common descent and common history (Huntington, Samuel, P. Amerza's Great Debate Who are We ? Penguin Book Zoo 4).

मूलकको श्रेणी	विकेन्द्रिकरणका उद्देश्य/कारक
विकसित मूलक	<ul style="list-style-type: none"> ■ सार्वजनिक सेवा र बस्तुहरु प्रभावकारी ढंगले नागरिकलाई उपलब्ध गराउने, ■ कल्याणकारी राज्यको अवधारणाले व्यहोर्नु परेको चुनौति, अप्ठेरा र समस्याहरुलाई सम्बोधन गर्न सुधारात्मक उपायको रुपमा, ■ लोकतन्त्रको सघन रुपले लोकतान्त्रिकरण गर्ने प्रकृत्यालाई सुदृढ गराउन,
विकासोन्मुख	<ul style="list-style-type: none"> ■ अप्रभावकारी र असक्षम सरकारी संयन्त्रलाई सुधार गर्न, ■ विकास प्रकृत्यालाई जनमुखी बनाउन, ■ भाषिक, जातीय, लैंगिय र क्षेत्रीय आकांक्षा/चाहना/पहिचानलाई सम्बोधन गर्न, ■ राज्यलाई लोकतान्त्रिकरण गर्न,
पूर्वी साम्यवादी मूलक	<ul style="list-style-type: none"> ■ एकदलीय साम्यवादी व्यवस्थालाई बहुदलवादी लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा परिवर्तन गर्न, ■ स्थानीय विकास र लोकतन्त्रको परिपाटीलाई सुदृढ बनाउन,

विकेन्द्रिकरणलाई केन्द्रिकरणको उल्टो या विपरितार्थ शब्दको रुपमा बुझनु पर्दछ। साधारणतः अधिकारलाई क्षेत्र, प्रदेश, जिल्ला इलाका तथा गाउँमा रहेका संस्थाहरुलाई सुम्पने या हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रिया, पद्धति तथा बन्दोबस्तलाई विकेन्द्रिकरण भनिन्छ। तर आधुनिक धारणा अनुसार विकेन्द्रिकरण भनेको केन्द्रिय सरकारले अधिकार दिने नभई सरकारका विभिन्न तहहरु - केन्द्र, मध्यवर्ती निकाय र स्थानीय निकाय, स्वायत्त वा अर्ध स्वायत्त निकाय, नागरिक समाज, निजी क्षेत्र विच अधिकार, जिम्मेवारी र साधन स्रोतको बाँडफाँड हो।²

शक्ति विभाजन र बाँडफाँडको स्वरुपलाई साधारणतः विकेन्द्रिकरण भनेर बुझिन्छ। अधिकार हस्तान्तरणको मात्राको हिसाबले विकेन्द्रिकरणलाई विभिन्न श्रेणीमा विभाजन गरेको देखिन्छ। सो अनुरूप विकेन्द्रीकरणका केही प्रचलित मूलभूत स्वरुपहरु (Forms of Decentralization) व्यापक प्रचलनमा रहेको छन्। १) संस्थात्मक विकेन्द्रिकरण (Devolution of Power) २) प्रशासकीय विकेन्द्रिकरण (Deconcentration) ३) अधिकार प्रत्याजन (Delegation of Authority) ४) गैरसरकारी संघ संस्थाहरुलाई गरिने अधिकारको हस्तान्तरण (Debureaucratization) आदि।

- १) केन्द्रमा रहेका शक्ति तथा अधिकारलाई कानूनद्वारा नै स्थानीय निर्वाचित निकायहरुलाई हस्तान्तरणगर्ने प्रक्रियालाई संस्थात्मक विकेन्द्रीकरण (Devolution of Power)³ को रुपमा बुझ्दछौं। स्थानीय निकायका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरुलाई यस प्रकारको माध्यमबाट अधिकार सुम्पने हुँदा यसलाई प्रजातान्त्रिक विकेन्द्रिकरण भनिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा स्थानीय निकायहरुलाई गरीने जिम्मेवारीको हस्तान्तरण नै संस्थात्मक विकेन्द्रिकरणको रुपमा लिन सकिन्छ। यसलाई राजनीतिक विकेन्द्रिकरण पनि भनिन्छ।
- २) केन्द्रीय प्रशासनको अधिकार र कर्तव्य क्षेत्र, जिल्ला, नगर र गाउँ स्तरका सरकारी निकायहरुमा हस्तान्तरण गरिने प्रक्रियालाई प्रशासकीय विकेन्द्रिकरण (Deconcentration or Administrative Decentralization) भनिन्छ। अर्को शब्दमा भन्ने हो भने माथिल्लो वा केन्द्रिय निकायले आफूले प्रदान गर्ने सेवा मध्ये केही सेवा प्रदान गर्ने अधिकार मातहतका निकाय वा अधिकारीलाई सुम्पने कार्यलाई प्रशासनिक विकेन्द्रिकरण भनिन्छ। ५ वटा विकास क्षेत्र, १४ अंचल, ७५ जिल्ला ५८ वटा नगरपालिका र ३९१५ गाउँ विकास समितिका सरकारी निकायहरुमा यो अधिकार सुम्पन सकिन्छ।

² इन्द्र कार्की, नेपालमा विकेन्द्रिकरण: हालसम्मको अवस्था र भावी कार्यदिशा, स्वशासन, बर्ष ११, २०६३ आषाढ।

³ Devolution involves the creation of relatively autonomous realms of an authority responsibility and entitlement with a primary accountability downward to their own constituencies.

- ३) कुनै पनि संस्था वा माथिल्लो पदाधिकारीमा रहेका अधिकार कमश तल्लो तहको अधिकारीलाई हस्तान्तरण गरिने प्रक्रिया नै अधिकार प्रत्योजनको मूल आसय हो । जस्तै मन्त्रीमा रहेको अधिकार क्रमश सचिव, महानिर्देशक, उपनिर्देशक, जिल्ला स्थित कार्यालय प्रमुख आदिलाई कुनै निर्णायक माध्यमबाट जिम्मेवारी सुम्पने प्रक्रियालाई अधिकारको प्रत्याजन (Delegation of Power) भनिन्छ ।
- ४) सामाजिक क्रियाकलापमा गैर-सरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रहरूलाई समेत सरकारले क्रमश अधिकारको हस्तान्तरण गरीने प्रक्रिया नै गैरसरकारी संघसंस्थालाई गरिने अधिकारको हस्तान्तरण (Debureaucratization) भनिन्छ ।

समग्रमा विकेन्द्रिकरणको पद्धतिले केन्द्रको अधिकार बोझ र आफ्नो तल्लो स्थानीय निकायहरूमा हस्तान्तरण गर्ने कुरामा जोड दिन्छ । जहाँ तल्लो निकायको जनप्रतिनिधित्व गर्ने संस्थाहरू सबल र प्रभावकारी बन्दछन्, त्यहा विकेन्द्रिकरण पद्धति बढि फस्टाउँछ ।

विकेन्द्रीकरण पद्धतिको अबधारणालाई प्रयोगमा ल्याउने प्रयासहरू विश्वको परिवेशमा पनि त्यति लामो अनुभव रहेको पाइदैन । दोस्रो विश्वयुद्धपछि नवोदित र विकासोन्मुख मूलुकहरूले संघीय र एकात्मक कुन ढाँचामा जाने भनी परेको दुविधामा क्रमश विकेन्द्रीकरणकै माध्यमबाट जनताहरूलाई पनि सहभागी गराउन सक्ने र प्रजातन्त्रको स्थायित्व र विकासका लागि पनि अपरिहार्य हुने पद्धतिको रूपमा विकेन्द्रीकरण पद्धतिलाई अबलम्बन गर्दै जाने नीति क्रमश बलवान बन्दै गयो । शुरुमा सन् १९५०-६० को दशकमा र विशेषगरी सन् १९६०-७० को दशकमा आईपुग्दा हरेक राष्ट्रले आम जनसहभागीता जुटाउन पनि विकेन्द्रिकरणकै पद्धति सजिलो हुने ठाने । हुनत सन् १९६२ मा संयुक्त राष्ट्र संघ प्राविधिक स्हयोग पुस्तिकाले “राजधानीबाट टाढा टाढा बसेर काम गर्ने स्थानीय अधिकृतहरूलाई राजधानीमा रहेको अधिकार प्रत्याजन गरीने प्रक्रिया वा स्थानीय राजनीतिक वा संगठित संस्थाहरूलाई अधिकार हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रिया नै विकेन्द्रिकरण हो” भनी सरल व्याख्या गरेबाट यसको महत्व बढाउनमा ठूलो भूमिका खेल्यो ।

वैधानिक ढाँचा र तर्जुमाको आधारमा विकेन्द्रिकरण प्रकृया निम्न अनुसार मूल्यांकन गर्न सकिन्छ ।

विषय	कार्यकारी आदेश	संसदबाट बनेको कानुन	संविधान
■ निर्माण/तर्जुमा	कमजोर	मध्यम	बलियो
■ संस्थागत रुपरेखा	कमजोर	मध्यम	बलियो
■ प्रशासनिक बन्दोवस्त	कमजोर	मध्यम	बलियो
■ आर्थिक स्वायत्तता	कमजोर	मध्यम	बलियो

केहि राजनीति शास्त्रीहरूले संघीय व्यवस्थालाई समेत विकेन्द्रिकरणको एउटा उच्च र महत्वपूर्ण स्वरूपको रूपमा व्याख्या गरेका छन् । संघीय व्यवस्थामा अधिकारलाई एक ठाउँमा नराखी विभाजन गरिने र विविधतालाई समेट्ने भएको हुनाले पनि यसलाई विकेन्द्रिकरणको एउटा उदार, फराकिलो र महत्वपूर्ण स्वरूप भनेर भनिएको होला ।

२.० विकेन्द्रिकरणको औचित्य/उपदेयता

विकेन्द्रिकरण भनेकै जनताका नजिक र तादम्यतामा रहि कामगर्ने तथा उनीहरूबाट अनुमोदित/निर्वाचित संस्थाले सार्वजनिक महत्वका निर्णय गर्ने हो भन्ने बुझिन्छ । राज्यको लोकतान्त्रिकरणको सन्दर्भमा विकेन्द्रिकरण अत्यन्त सान्दर्भिक र महत्वपूर्ण छ भन्न सकिन्छ । राज्यको लोकतान्त्रिकरण प्रकृत्यामा विकेन्द्रिकरण प्रकृत्याबाट निम्न प्रकृतिका उपलब्धीहरू प्राप्त हुने कुरा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

आयाम	उपलब्धी
राजनैतिक	<ul style="list-style-type: none"> ■ जनप्रतिनिधिमूलक संस्थाहरूको निर्माण, ■ नागरिक सशक्तिकरण, ■ स्थानीय तहमा राजनैतिक नेतृत्वको विकास,
स्थानगत	<ul style="list-style-type: none"> ■ भौगोलिक हिसावले आर्थिक तथा राजनैतिक कृयाकलापहरूको वितरण/छनौट, ■ जनसंख्या/मानव संसाधनको गत्यात्मकता,
प्रशासनिक	<ul style="list-style-type: none"> ■ योजना तर्जुमा, व्यवस्थापन, राजस्व परिचालन जस्ता कृयाकलाप/जिम्मेवारीहरू स्थानीय तहका संस्था/निकायहरूमा हस्तान्तरण, ■ स्थानीय तहका निकायहरूलाई मानव संसाधन नियुक्ति/विकासको अधिकार/हैसियत,
आर्थिक	<ul style="list-style-type: none"> ■ अनुगमन/मुल्यांकन गर्ने अधिकार स्थानीय निकायमा हस्तान्तरण, ■ स्थानीय राजस्व र स्रोत आधार मजबुत, ■ स्थानीय तहमा योजना छनौट, कार्यन्वयन, अनुगमन तथा मुल्यांकनका लागि नागरिक सहभागिता/स्वामित्वमा बृद्धि, ■ विकासमा जनसहभागिताका कारण आर्थिक लागतमा न्यून,
असल शासन	<ul style="list-style-type: none"> ■ सार्वजनिक जवाफदेही, पारदर्शीताको अभिवृद्धि हुन्छ, ■ जनसहभागितामा अभिवृद्धि हुन्छ, ■ नागरिक केन्द्रित शासन व्यवस्था स्थापनामा सघाउ पुग्छ,
द्वन्द्व समाधान	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्थानीय तहका समस्याहरूको समाधान र निर्व्योला तल्ला निकायबाट हुने, ■ स्थानीय तहका द्वन्द्वहरूको समाधान सजिलैसंग हुन जाने र सामाजिक सौहार्द्रता बढ्ने,
प्रभाव/नियन्त्रण/पैरवी	<ul style="list-style-type: none"> ■ नीति निर्माण र निर्णय तहमा नागरिकको प्रभाव/नियन्त्रणमा बृद्धि हुन्छ, ■ स्थानीय तहमा नागरिक समाजको निर्माण र सुदृढिकरण हुन जान्छ ।

३.० विकेन्द्रिकरणका केहि सर्वमान्य मान्यता

स्वायत्त शासन तथा विकेन्द्रिकरणसंग सम्बन्धित केहि अन्तराष्ट्रिय सिद्धान्त र मान्यताहरू स्थापित भएका छन् । ति मान्यताहरू संक्षेपमा निम्नानुसार छन् ।

१. विकेन्द्रिकरण र स्वायत्त शासनका सिद्धान्तहरू मूलकको संविधान र कानूनमा व्यवस्थित गरिनुपर्दछ ।
२. स्थानीय निकायहरूको स्थापना स्वतन्त्र, निष्पक्ष र सार्थकतापूर्ण जनसहभागितामा आधारित लोकतान्त्रिक निर्वाचनाबाट हुन पर्दछ ।
३. जनताले शासन व्यवस्थामा नियमित र प्रत्यक्ष रूपमा सहभागी हुन पाउने व्यवस्थाका लागि जनपहल, जनमत संग्रह, प्रत्याहवान (रिकल) जस्ता संयन्त्रहरूको व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

४. स्थानीय निकाय, सरकार, नागरिक समाज, निजीक्षेत्रसंग साभेदार भएर काम गर्न पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ । (The European Charter on Local Self-Government, 1995, World Charter on Local Self-Government, 1998 मा आधारित) ।

शासन प्रणालीका क्षेत्रमा देखिएका नयाँ प्रवृत्ति र अभ्यासका आधारमा विकेन्द्रिकरण विज्ञ अनवर शाह (World Bank) का अनुसार निम्न बमोजिम संक्षेपमा उल्लेख गरिन्छ ।

विसौ शताब्दीका शासन प्रणाली	एक्काइसौ शताब्दीका शासन प्रणाली
<ul style="list-style-type: none"> ■ एकात्मक ■ केन्द्रित ■ शक्तिसाली केन्द्रिय शासन प्रणाली ■ नोकरशाही प्रवृत्ति ■ आदेश र नियन्त्रणमूखि ■ एकाधिकारवादी ■ अपारदर्शी ■ अनम्य 	<ul style="list-style-type: none"> ■ संघीय प्रणाली ■ विकेन्द्रित/भूमण्डलीकृत ■ केन्द्रिय संस्थाको भूमिकामा सिमांकन ■ सहभागीतामूलक ■ जनमूखि र जवाफदेही ■ प्रतिस्पर्धात्मक ■ खुला र पारदर्शी ■ प्रयोगमूखि र लचकतापुण

यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने विकेन्द्रित शासन एवं विकास पद्धति २१ औं शताब्दीको मूलभूत शासकीय प्रवृत्ति र अभियान हो । विकेन्द्रिकरणका प्रयोग, पद्धतिका विभिन्न मूलुकमा भिन्न प्रकारले अबलम्बन गरेको पाईन्छ । विकेन्द्रिकरणका सन्दर्भमा विभिन्न मोडेलहरुको बारेमा चर्चा भएको पाईन्छ । ति मोडेलहरुको निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ ।

नर्डिक मोडल:

खासगरी डेनमार्क, नर्वे, स्वीडेन मूलुकहरु लोक कल्याणकारी राज्यको रुपमा परिचित छन् । ति मूलुकहरुमा सामाजिक सुरक्षा प्रबन्ध र व्यवस्था अत्यन्तै सुदृढ छ र जन्म पर्यन्त मृत्यूसम्म (From cradle to grave) एउटा नागरिकले राज्यबाट सामाजिक सुरक्षासंग सम्बन्धित सहूलियतहरु/प्रत्याभूति प्राप्त गर्दछ । ति सामाजिक सुरक्षासंग सम्बन्धित केहि महत्वपूर्ण सेवा, सहूलियत र लाभहरु नागरिकले स्थानीय सरकारले उपलब्ध गर्दछन् । स्क्यानडेनवियन मूलुकमा स्थानीय निकायका मूलभूत विशेषताहरु निम्न प्रकारका छन्:

- (क) बलियो र सुदृढ स्वायत्त व्यवस्था,
- (ख) सामाजिक कल्याण/सुरक्षासंग सम्बन्धित महत्वपूर्ण जिम्मेवारी वहन,
- (ग) साना भौगोलिक र थोरै जनसंख्या भएका निकायलाई प्राथमिकता,
- (घ) आर्थिक स्व:निर्भरता,

स्विस मोडल:

बलियो, सुदृढ र स्वायत्त स्थानीय सरकार स्वित्जरलैण्डको ऐतिहासिक परम्परा नै हो । स्वित्जरलैण्डको विकेन्द्रिकरण प्रणालीलाई गैर-केन्द्रिकरण (Non Centralization)पद्धति भनेर औलाइन्छ, किनकी त्यहाँ स्थानीय समुदाय र प्रदेशको अधिकार केन्द्रलाई सुम्पने कार्य कहिल्यै भएना । स्विस मोडेल वास्तवमा प्रत्यक्ष

प्रजातन्त्रमा आधारित छ । त्यहाँ जनपहल (People Initiatives), जनमत संग्रह (Referendum) जस्ता प्रत्यक्ष लोकतान्त्रिक संयन्त्रहरू मर्फत आम नागरिकले राज्यमाथि अंकुश लगाएको पाईन्छ । स्विजरलैण्डमा २६ वटा क्यान्टन र २८४२ वटा कम्यून छन् । कर, नागरिकता, आप्रवास, भाषा जस्ता विषयहरूमा कम्यूनहरूको अधिकार सुरक्षित रहेको छ ।

फ्रेन्च मोडल:

फ्रेन्च मोडललाई रुसो र भोल्टेयरको चिन्तनबाट प्रभावित भएको विकेन्द्रिकरण पद्धति पनि भनिन्छ । केन्द्र र स्थानीय निकाय विच प्रत्यक्ष सम्बन्ध रहन्छ । स्वतन्त्रता, समानता तथा भातृत्व जस्ता फ्रेन्च क्रान्तिका मूलभूत मूल्य र सिद्धान्तको संरक्षण गर्ने दायित्व राज्यको हो भन्ने दर्शनबाट विकेन्द्रिकरणको फ्रेन्च मोडल प्रभावित छ । केन्द्रले सबै स्थानीय निकायलाई नियन्त्रण र सुपरिवेक्षण गर्दछ । स्थानीय निकायको प्रतिनिधित्व पनि केन्द्रिय निकायमा रहन्छ । केन्द्रले स्थानीय निकायका निर्वाचित र सरकारी कर्मचारीको नियन्त्रण र निरक्षण गर्दछ । यो पद्धति फ्रान्समामात्र होइन पुर्तगाल र स्पेनमा पनि प्रचलित छ ।

जर्मन मोडल:

जर्मन मोडलमा आधारित विकेन्द्रिकरणमा केन्द्र वा संघीय सरकारले नीति निर्माण गर्ने काम गर्दछ भने त्यसको कार्यन्वयनको जिम्मा तल्लो निकायहरूलाई दिइन्छ । यसको प्रमुख सिद्धान्त **Subsidiary** (संपूरक), **Cooperation** (सहयोग), **Efficency** (दक्षता) हो । स्थानीय सबै सेवा प्रदान गर्नेको जिम्मा स्थानीय निकाय (कम्यून) को हुन्छ भने राजस्वको बाँडफाँडबाट आर्थिक व्यय ब्यहोर्ने काम हुन्छ ।

ब्रिटिस मोडल:

ब्रिटिस मोडलको विकेन्द्रिकरण पद्धति सिमित स्थानीय स्वायत्ततामा आधारित छ । तर फ्रेन्च मोडल भन्दा यो भिन्न छ । स्थानीय निकाय प्रमुखलाई भन्दा निर्वाचित परिषदलाई बढी अधिकार सम्पन्न बनाइन्छ । स्थानीय निकायहरूले स्थानीय पूर्वाधार सम्बन्धि कार्य (Property oriented functions) तथा सामाजिक सेवा र विकाससंग सम्बन्धित कार्य (People oriented services) गर्ने जिम्मेवारी बहन गर्दछन् ।

चिनिया मोडल:

यो जनवादी केन्द्रियतामा आधारित मोडल हो । प्रान्तीय र स्थानीय सरकारहरू केन्द्रिय सरकार र कम्यूनिष्ट पार्टीबाट निर्देशित रहन्छन् । सेवा प्रदान गर्ने कार्य प्रान्तीय र स्थानीय सरकारलाई दिएको पाईन्छ तर त्यो सरकारको क्षमतालाई दृष्टिगत गरी प्रदान गरिन्छ । अहिले चिनिया सरकारले स्थानीय सरकारलाई विस्तारै खुकुलो उदार बनाई प्रतिस्पर्दी उन्मुख बनाउदैछ ।

जापानी मोडल:

जापानी मोडलको विकेन्द्रिकरणमा फ्रेन्च र जर्मनी मोडलको समिश्रण पाईन्छ । स्थानीय निकायहरूलाई सेवा प्रदान गर्ने जिम्मेवारी दिइएको छ भने उनीहरू माथि केन्द्रको नियन्त्रण र निगरानी रहेको पाईन्छ । आयकर र सम्पत्तिकर जापानी स्थानीय सरकारका प्रमुख आयस्रोत हुन् ।

उत्तर अमेरिकी मोडल:

उत्तर अमेरिकी मोडलमा जनताको सहमतिलाई शासनको पूर्वसर्तको रूपमा लिईन्छ । अमेरिकी संविधानमा स्थानीय सरकारबारे औल्याइएको पाईदैन । अमेरिकी राज्यका संविधानहरूले स्थानीय सरकारको व्यवस्था गरेका छन् । त्यसैले संयुक्त राज्य अमेरिका र क्यानडामा हरेक प्रान्त/राज्यमा अलग अलग प्रकृति र क्षमता भएका स्थानीय सरकारहरू छन् ।

8.0 नेपालको बिगतको पृष्ठभूमि र बिकेन्द्रकरणका प्रयासहरू

नेपालमा स्थानीय स्वशासनको प्रारम्भ किराँत काल देखि नै देखिएको हो । किराँतकालपछि लिच्छविकालको पंचाली विशिष्ट प्रकारको स्थानीय स्वशासनको रूपमा मानिँदै आएको छ । यसै क्रममा पृथ्वी नारायण शाहले नेपाल एकीकरण गरेपछि ठाउँ ठाउँमा पंचायतहरू गठन गरी पंचायतबाट न्याय निसाफदिने सानातिना विकास कार्य गराउने पद्धतिको सुरुवात गराएको देखिन्छ⁴

आधुनिक नेपालको सन्दर्भमा बिकेन्द्रकरण प्रक्रियाको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई अध्ययन गर्दा हामी शाहकाल, राणा काल, प्रजातन्त्रकाल र त्यसपछि गरी संक्षिप्त रूपमा निम्नानुसार अध्ययन गर्न सक्छौ ।

नेपाललाई एकिकरणको सुत्रमा बाध्ने काम पृथ्वीनारायण शाहको गरेका थिए । यसो पनि भन्न सकिन्छ अलग अलग स-साना भूरे टाकुरे राज्यको रूपमा रहेको नेपाललाई पृथ्वीनारायण शाहको एकिकरण अभियानले केन्द्रियकरणतर्फ उन्मुख गरायो । ठूलो राज्यको परिकल्पनालाई साकार बनाउन साना राज्यहरूलाई स्वायत्तता प्रदान गर्ने कार्य सम्भव भएन । त्यसैले वि.स १८२६ मा पृथ्वीनारायण शाह काठमाडौंको गद्दीमा आसिन भएपछि केन्द्रीयकरण र एकात्मकताको सिद्धान्तमा आधारित राज्य व्यवस्था प्रारम्भ भयो । दैनिक कार्य संचालनको लागि त्यसबेला विभिन्न तहका पदहरूको सिर्जना गरी केही सभ्रान्त परिवारलाई प्राथमिकता दिएर शासन संचालन गरीयो । यो व्यवस्था पृथ्वीनारायण शाहका पालादेखि भण्डै ७५ वर्षपछि सम्म कायम रह्यो ।

वि.स १९०३ मा नेपालमा राणा कालको प्रारम्भ भयो । १०४ वर्षको राणाकालीन अवधिमा ९ जना राणा प्रधान मन्त्रीहरूले आ-आफ्नो तरिकाले अत्यन्त निरंकूस र केन्द्रकृत जहानीय शासन संचालन गरे । शाहकालमा जस्तै राणाकालमा पनि केन्द्रिय प्रशासन, क्षेत्रीय प्रशासन, जिल्ला प्रशासन, राज्य प्रशासन, गाउँ प्रशासन संचालन भएको थियो ।

राणाकालीन केन्द्रीय प्रशासन राजा, प्रधानमन्त्री र राणा परिवार तथा भारदारहरूको संयुक्त रूपमा चलाइन्थ्यो । जंगबहादुर देखि मोहन शम्शेरसम्मका राणा प्रधानमन्त्री सर्वाधिक शक्तिशाली भई नितान्त एकिकृत ढाँचाको र निरंकुश शासन चलाए । वीर शम्शेरले तराईलाई १२ जिल्ला, पहाडलाई २३ जिल्ला गरी जम्मा ३५ जिल्लामा नेपालको प्रशासनिक विभाजन गरेका थिए । मुत्तियार, मालिक, तैनाथवाला, हाकिम, बडाहाकिम जस्ता प्रमुख प्रशासनिक पदहरूद्वारा जिल्ला प्रशासन चलाईन्थ्यो । पूर्व कमाण्डिड जनरल, पश्चिम कमाण्डिड जनरल, उत्तर कमाण्डिड जनरल र दक्षिण कमाण्डिड जनरल गरी चारै दिशातिर बेग्ला - बेग्ले प्रशासन गर्ने उच्च राणा प्रशासकहरू पनि रहन्थे ।

२००७ सालको जनक्रान्तिपछि नेपालमा प्रजातन्त्रको उदय भयो । अन्तरीम शासन विधान, २००७ को जारी तथा अन्तरीम सरकारको गठनपछि परिवर्तित सन्दर्भको माग अनुसार मन्त्रालय र विभागहरूको स्थापना भयो । २००८ सालमा पब्लिक सर्भिस कमिसनको व्यवस्था, गजेट प्रकाशन जस्ता प्रबन्धहरू भए । वि.सं. २०१३ सालमा टंक प्रसाद आचार्यद्वारा नेतृत्व गरिएको मन्त्रीमण्डलका पालामा दशवटा मन्त्रालय र पछि १२ वटा मन्त्रालय कायम गरियो । २०१५ सालमा नेपालमा बहुदलीय संसदिय निर्वाचन सम्पन्न भयो ।

वि.स २०१७ सालमा राजनीतिक फेरबदल भयो । बहुदलिय संसदीय प्रजातन्त्रको ठाँउ निर्दलिय व्यवस्था लागु गरियो । २०१८ सालमा बिगतदेखि प्रचलनमा रहेको ३२ जिल्ला र ३ उपत्यकाका जिल्ला गरी ३५ ओटा जिल्लामा विभाजन गरीएको प्रशासनिक विभाजनलाई २०१८ वैशाख १ गते देखि १४ अंचल र ७५ जिल्लामा बर्गिकरण गरी, केन्द्र र जिल्ला प्रशासनमा बदलियो । २०२९ सालमा ४ वटा विकास क्षेत्र कायम भयो । पछि २०३८ सालमा महाकाली सेतीलाई छुट्टै विकास क्षेत्र कायम गरी ५ वटा विकास क्षेत्रहरूको व्यवस्था हुन गयो र क्षेत्रीय प्रशासनको प्रबन्ध भयो । २०२३ सालदेखि हरेक अञ्चलमा राजाबाट नियुक्ति गरिएका अंचलाधिशाहरूले अंचल प्रशासन रेखदेख र नियन्त्रण गर्न सुरु गरे । पहिलेको बडाहाकिममा रहेका प्रशासनिक अधिकारहरू प्रमुख जिल्ला अधिकारीमा निहित हुन आए । अंचलमा अंचलाधिशाको प्रशासनिक भूमिका महत्वपूर्ण हुन गयो । २०३८ सालमा पारित गरीएको स्थानीय प्रशासन ऐनले प्रमुख जिल्ला अधिकारीलाई सुम्पिएको जिल्ला पंचायतको सदस्य सचिव जिम्मेवारीलाई २०३९ सालमा पारित गरिएको स्थानीय प्रशासन योजनाले प्रमुख जिल्ला अधिकारीको भूमिकालाई जिल्ला प्रशासनको सचिवबाट अलग गरी प्रशासनिकतर्फ मात्र केन्द्रित पार्‍यो । अब आएर प्रमुख जिल्ला अधिकारी जिल्लाको शान्ति सुरक्षामा केन्द्रित रहन थाले । जिल्ला विकास अधिकारी जिल्ला पंचायतको सचिवको हैशियतले जिल्लाको विकास निर्माणमा

4. "विकेन्द्रकरण तथा स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी प्रतिवेदन," आईजीडी २०५३ ।

आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्न थाले । ३० वर्षे पंचायत शासन कालभर क्रमिकरूपमा सरकारी कार्यालय र कर्मचारीको संख्यामा उल्लेख्य रूपमा वृद्धि हुदैगयो । केन्द्रमा मन्त्रालयहरूको संख्या थपघट हुदै २०४६ सालको अन्तसम्ममा आईपुग्दा २१ वटा मन्त्रालय, ४८ वटा विभागहरूसम्म स्थापना हुन पुगे । २०४७ सालको बहुदलिय प्रजातान्त्रिक परिवर्तन हुदाँ सम्म ४०१५ गाउँ पञ्चायत र ३३ ओटा नगरपञ्चायत तल्ला स्थानीय निकायरूपमा संगठित र क्रियाशील रहेका थिए भने ७५ वमटा प्रशासकिय जिल्लाहरूमा जिल्ला पञ्चायतहरू १४ अंचलमा अंचलाधीश कार्यालय र ५ वटा विकास क्षेत्रमा क्षेत्रीय सस्तरको कार्यालयहरू स्थापित गरिए ।

वि.स २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि अंचल प्रशासन हेर्ने अञ्चलाधीश पद खोरज गरीयो । त्यसपछि यो कतिपय अंचलस्तरीय र क्षेत्रीयस्तरीय कार्यालयसमेत खारेज गरिए । विगतको १२/१३ वर्षको राजनीतिक प्रयोगलाई अध्ययन गर्दा मन्त्रालयको संख्या २६ सम्म (२०५६ मा) पुऱ्याइनु, हाल आएर २१ ओटा (२०५७ मा) कायम रहनु तथा विभागहरू ५८ हुनुले नेपालको अस्थिर राजनीतिको असरका रूपमा लिन सकिन्छ । २०४९ वैशाखमा साविक ३३ ओटा नगरपालीकामा ३ ओटा थपगरी ३६ पुऱ्याईयो भने गाउँ विकास समितिको संख्या घटेर ३९९४ हुन पुग्यो । अब आएर कमशः गाविस संख्या घट्ने र नगरपालीकाको संख्या बढ्न जाँदा हाल नगरपालीकाको संख्या ५८ र गाविसको संख्या ३९१५ पुगेको छ । पुनः सरकारले नगरपालिकाको संख्या थप्ने घोषणा गरेको छ । ७५ ओटा जिल्ला विकास समिति र जिल्ला प्रशासन कार्यालय र हाल कायम हुन आएको ५८ नगरपालीकाको तथा ३९१५ गाविसहरू नै विकेन्द्रकरण पद्धति अनुरूप जनप्रतिनिधित्व गर्ने तथा प्रशासन संचालन गर्ने तल्लो निकायको रूपमा संगठित र क्रियाशील रहेका छन् ।

५.० नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७२

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०७२ वास्तवमा २०४६ सालको जनआन्दोलनको प्रमुख उपलब्धिहरूको रूपमा आएको हो । यो संविधान एकात्मक शासन व्यवस्थामा आधारित भएको हुनाले यसले संघात्मक या क्षेत्रीय प्रकृतिको सरकार गठन गर्ने संभावनालाई स्थान प्रशस्त गरेको थिएन । वास्तवमा नेपाल अधिराज्यको संविधान २०७२ ले विकेन्द्रकरणलाई संस्थात्मक विकेन्द्रकरण/अधिकारको निक्षेपण (Devolution) को सिद्धान्तमा आधारित स्थानीय स्वायत्तता प्राधानता दिएको भन्न सकिन्छ । उक्त संविधानमा स्थानीय सरकार र विकेन्द्रकरणका सम्बन्धमा खास कुनै पृथक अध्याय र व्यवस्था भएको पाईदैन तापनि राज्यका नीति निर्देशक सिद्धान्तमा यसबारे प्रशस्त संभावना रहेको उल्लेख पाईन्छ । विकेन्द्रकरण र स्वशासनलाई सुदृढ र संस्थागत बनाउने उद्देश्यले उच्च स्तरीय विकेन्द्रकरण आयोगद्वारा तयार गरिएको विकेन्द्रकरण तथा स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०५३ ले विकेन्द्रकरणको निम्न मार्गदर्शक सिद्धान्तहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिएको छ ।

१. विकेन्द्रकरणको अवधारणालाई शासन पद्धतिका सम्पूर्ण पक्षहरूमा लागु गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
२. स्थानीय शासनको मान्यता अनुरूप स्थानीय स्वायत्त सरकारहरूलाई सक्षम र प्रभावकारी बनाउन कानूनद्वारा नै अधिकार र जिम्मेवारीको निक्षेपण गर्ने ।
३. बालिग मताधिकारका आधारमा स्थानीय स्वायत्त सरकारको गठनको व्यवस्था गरी स्थानीय स्वायत्त सरकारहरूले स्वशासित र संगठित संस्थाको रूपमा कार्य गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
४. स्थानीय स्वायत्त सरकारलाई कानूनद्वारा निक्षेपित कार्य गर्दा प्रजातान्त्रिक प्रकृत्या पारदर्शी व्यवहार, जनउत्तरदायित्व र जनताको सहभागिताका आधारमा नागरिक समाजको स्थापनातर्फ उन्मुख बनाउने व्यवस्था गर्ने ।
५. स्थानीय स्वायत्त सरकारको स्विकृत अवधारणा हुनेगरी स्थानीय स्वायत्त सरकारको कानूनको निर्माण र सुधार गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
६. स्थानीय स्वायत्त सरकार राष्ट्रको शासन व्यवस्थाको अभिन्न अंग भएकोले केन्द्रिय सरकार र स्थानीय स्वायत्त सरकारको विच परिपूरक सम्बन्ध कायम गर्ने व्यवस्था गर्ने ।

प्रतिवेदनले निम्न बमोजिमका विकेन्द्रकरणका नीतिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने सिफारिस गरेको थियो ।

- (क) सहभागीतामूलक विकास र विकास सम्बन्धी निर्णय प्रकृयाबाट प्रभावित हुने जनताले नै निर्णय गर्न पाउने,
- (ख) स्थानीय साधन र स्रोतको परिचालन गर्नु पर्ने,
- (ग) कार्यक्रममा एकिकरण र समन्वय हुनु पर्ने,
- (घ) स्थानीय स्वायत्त सरकारको संस्थागत विकास गर्नु पर्ने,
- (ङ) स्थानीय विकासका लागि गर्नुपर्ने कर्मचारीहरूलाई सेवा उपभोग गर्ने जनता र तिनीहरूको संस्थाप्रति जिम्मेवार बनाउने,
- (च) महिला तथा पिछडिएका जनजातीहरूलाई विकासको मूल प्रवाहमा ल्याउने,
- (छ) स्थानीय प्रविधि र स्थानीय सीपको विकास र प्रयोग गर्ने,
- (ज) उपभोक्ता समूह र गैर-सरकारी संस्थाहरूको परिचालन गर्ने ।

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५

माथि उल्लेख गरिएको विकेन्द्रकरण तथा स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी प्रतिबेदनलाई आधार बनाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को तर्जुमा भयो । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ ले पहिलो पटक स्थानीय निकाय- गाविस, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिलाई स्थानीय स्वायत्त संस्थाको रूपमा मान्यता दियो । स्वायत्त शासन ऐनले विकेन्द्रकरणको माध्यमद्वारा जनतालाई शासन प्रकृत्यामा सहभागी गराउने कुरालाई जोड दिएको छ । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनका मूलभूत विशेषताहरू निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ स्थानीय निकायका लागि एउटा एकिकृत संहिता हो । यसले गाविस, नगरपालिका र जिल्ला विकास समितिलाई स्वायत्त निकायको रूपमा व्याख्या गरेको छ ।
- यसले स्थानीय निकायको तहगत व्यवस्था गर्नुको साथै अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित संस्थाको रूपमा स्थापित गरेको छ । यसले महिला तथा पिछडिएका वर्गका लागि पनि प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गरेको छ ।
- यसले जिल्ला विकास समितिलाई विषयगत शाखा खोली केन्द्रिय सरकारका विषयगत शाखाले गर्ने काम गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । नगरपालीकाले पनि तोकिएको आधारमा विषयगत शाखा खोल्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- स्थानीय निकायलाई आफ्नै कर्मचारी नियुक्ति गर्न सक्ने अधिकार दिनका साथै वित्तिय विकेन्द्रकरणको सिद्धान्त अनुरूप कर, शुल्क, सेवा शुल्कबाट राजस्व एवं स्रोत परिचालन गर्न सक्न, सरकारबाट अनुदान प्राप्त गर्न सक्ने, सरकारसंग राजस्व बाँडफाँड हुने, लेखा व्यवस्थापन जस्ता प्रावधानहरूको व्यवस्था गरेको छ ।
- स्थानीय निकायलाई स्थानीय स्तरका स-साना विवादहरू मध्यस्थता प्रकृत्याद्वारा सहमतिका आधारमा समाधान गर्न सक्ने अधिकार दिएको छ । यसका लागि स्थानीय निकायहरूले मध्यस्थ समितिहरूको गठन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । तर सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरेपछि, मात्र यो प्रावधान कार्यन्वयन हुने भन्ने व्यवस्थाले यो व्यवस्था प्रयोगमा आउन नसकेको अवस्था रहेको छ ।
- वि.सं. २०४६ सालको परिवर्तन पछि नेपालमा स्थानीय निकाय-गाविस, नगरपालीका तथा जिबिसको दुईवटा निर्वाचन सम्पन्न गरिए । २०५२ सालपछि नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (माओवादी) द्वारा संचलित जनयूद्धका कारण स्थानीय निकायका कृत्याकलापहरू कार्यन्वयन गर्न गाह्रो भयो । नेकपा माओवादीले स्थानीय सत्ता कब्जा गर्ने अभियानले गाविस, नगरपालीका र जिल्ला विकास समितिका गतिविधिहरूमा अवरोध र व्यवधान ल्यायो । देशका अधिकांश गाविसहरूका भवन र भौतिक संपत्ति क्षति भयो । धेरैजसो जिल्लामा गाविसका सचिवहरू जिल्ला विकास समितिको कार्यलयबाट आफ्ना काम संचालन गर्न र स्थानीय तहका जनसमुदायलाई सेवा उपलब्ध गराउने बन्दोवस्त मिलाउन बाध्य भए ।

२०५४ सालमा निर्वाचित निकायका संपूर्ण जनप्रतिनिधिहरूको ५ वर्षे कार्यकाल २०५९ साल आषढमा पुरा गरेका थिए । द्वन्दका कारण स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको दफा २३९ को व्यवस्था अनुसार स्थानीय

निर्वाचन हुन नसकेको विशेष परिस्थितिमा अख्तियार गर्न सकिने दुईवटा विकल्पहरूमध्ये श्री ५ को सरकारले निर्वाचित पदाधिकारीहरूको म्याद थपगर्ने विकल्पको सट्टा अन्य तरिकाले कार्य संचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउने निर्णय गर्‍यो । अहिले सम्म पनि स्थानीय निकाय- गा.वि.स., जि.वि.स., नगरपालीका, सरकारी कर्मचारीहरूद्वारा संचालित छन् । विभिन्न समयमा स्थानीय निकायको संचालन सर्वदलीय संरचना बनाई संचालन गर्ने भनिँएता पनि राजनैतिक सहमतिको अभावमा यो संभव हुन सकेन ।

६.० स्वायत्त शासन ऐन कार्यन्वयनका मुख्य समस्या

नेपालमा विकेन्द्रिकरणका अनेकौं नीतिहरू तर्जुमा हुदै आएका छन् । तर ब्यवहार र कार्यान्वयनमा आउन गाह्रो भएको कारणले नै राष्ट्रले विभिन्न समस्याहरू भोगेको छ । स्थानीय स्वायत्त शासनको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा देखिएका चुनौतिहरूलाई विश्लेषण गर्ने यस परिप्रेक्षमा सान्दर्भिक हुन जान्छ ।

- विकेन्द्रिकरण र स्वायत्त शासनद्वारा जनताले शासनमा सहभागी हुने अवसर प्राप्त गर्दछन् । यसका लागि स्थानीय निकायहरूलाई अधिकार स्रोत साधन र प्रशासनिक क्षमता निक्षेप गर्नु पर्दछ ।
- केन्द्र, जिल्ला र गाविसमा साधनको बाँडफाँड हेर्दा साना-साना आयोजनामा पनि केन्द्रिय नियन्त्रण रहने गरेको र साधन तथा स्रोत सिधै जिल्ला विकास समितिमा नगर्दा विभिन्न विषयगत कार्यालय मार्फत जाने गरेकोले विकासका कामहरू राम्रोसंग हुन सकेनन् ।
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनले दिएका कर, दस्तुर सेवा शुल्क आदि राजश्वका आधारहरू निकै साँघुरा रहे । कतिपय करहरू उठाउनै नसकिने र उठाउने प्रयास गर्दा त्यसको ब्यवस्थापन खर्च नै अधिक लाग्ने कारणले स्थानीय स्रोत अधार बलियो हुन सकेन ।
- स्थानीय निकायले प्रदान गरेको सेवा र केन्द्र सरकारको सेवा विच तुलना गरी कुन कुन क्षेत्रमा स्थानीय सेवा लागत प्रभावकारीताका हिसावले उपयुक्त देखिन्छ । सो क्षेत्र स्थानीय निकायलाई कमशः छोड्दै जानु पर्नेमा सोउपर कुनै संवेदनसिलता देखाएको पाइँदैन ।
- राज्यले निर्धारण गर्ने गरेका करका दरहरूले स्थानीय निकायको हित प्रतिनिधित्व गर्ने गरेको छैन ।
- घरजग्गा रजिष्ट्रेशन, खानी, पेट्रोलियम, वन, जलश्रोत तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतको रोयल्टी वापत प्राप्त हुने रकम र पर्यटकहरू जिल्ला क्षेत्रमा प्रवेश गर्दा सरकारलाई प्राप्त हुने दस्तुर जस्ता राजश्वको बाँडफाँड वापत सम्बन्धित जिल्ला विकास समितिले रकम पाउने ब्यवस्था भएकोमा ऐनको मनशाय विपरित नियमावलीले साँघुरो पारेको छ । ऐनको आशय र भावनालाई नियमावलीले काट्ने प्रवृत्तिले साँचो अर्थमा स्थानीय स्वायत्त शासन ऐनको आशय कार्यान्वयनमा बाधा परेको छ ।
- सहभागितामूलक योजना तर्जुमा प्रकृया (बटम अप प्लानिङ्ग) लाई कानूनी मान्यता प्रदान गरेको छ । तर ब्यवहारमा उतार्नका लागि नियम र निर्देशिकाहरू राष्ट्रिय योजना आयोग र स्थानीय विकास मन्त्रालयबाट तयार गरी जारी गरिएका छन् । स्थानीय निकायका योजना तर्जुमा पद्धति अनुसार समुदाय स्तरदेखि योजना प्रकृया पारगर्दा १४ (बस्तीको जिल्ला) चरणहरूबाट गर्नु पर्दछ । विकेन्द्रित योजना प्रकृयाका लागि कानूनी बन्दोबस्त भए पनि ब्यवहारमा धेरै समस्याहरू अनुभव गरिएका छन् ।
- ऐन तथा नियमावलीको पूर्ण कार्यान्वयनमा विषयगत मन्त्रालयहरूको केन्द्रिकृत ब्यवस्था राखी राख्ने स्वार्थ, स्थानीय विषयगत शाखाका कर्मचारीहरूको केन्द्रप्रतिको लगाव, अपर्याप्त कार्य क्षमता, जवाफदेहीपनको अभाव, स्थानीय निकायको वित्तीय स्रोतहरूको पहुँचमा कमी आदि प्रमुख समस्या रहेका छन् ।
- ऐनले स्थानीय निकायलाई दिएका कतिपय अधिकारहरूलाई सीमित गर्ने गरी नियमावली बनेको र नियमावलीले स्थानीय निकायको आवश्यकता अनुसार विभिन्न विषयगत क्षेत्रमा विनियम बनाउने अधिकारमाथि समेत अंकुश (नियम २७५) लगाएको छ
- राज्यले गर्ने, स्थानीय निकायले गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकारको किटानी बाँडफाँड कानूनी प्रकृयाबाट स्पष्ट नहुदा दोहोरो र सामानान्तर कार्यक्षेत्र स्थापित भएको छ ।

- स्थानीय निकायहरूलाई स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन र नियमावलीहरूले दिएको जिम्मेवारी वहन गर्न आवश्यक पर्ने प्रयाप्त साधन स्रोतहरू उपलब्ध हुने गरेको छैन ।
- स्थानीय निकाय, श्री ५ को सरकारका विषयगत निकाय र सांसदहरूका बीच कार्यक्षेत्र स्पष्ट निक्षेपित नभएको हुँदा दोहोरो र समानान्तर योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रकृया बलियो रूपमा रहेको छ । राष्ट्रिय प्राथमिकता र स्थानीय प्राथमिकता बीच तालमेल प्रभावकारी हुन नसक्नुले स्थानीय प्राथमिकता र आवश्यकता राष्ट्रिय प्राथमिकतामा परिलक्षित हुन सकेको छैनन् । स्थानीय प्राथमिकताको आधारमा छनौट गरेका योजनाहरूलाई केन्द्रबाट विनासम्पर्क, समन्वय परिवर्तन गरी नयाँ योजन छनौट गर्ने गरिएको छ ।
- दोहोरो र समानान्तर योजना प्रकृया र श्रोत प्रवाहबाट बजेट र कार्यक्रमको प्रभावकारीता बनाउन अष्टेरो पर्ने तथा उत्तरदायित्व र पारदर्शिता हुने देखिएको छ ।
- श्री ५ को सरकार र स्थानीय निकाय बीच दातृ संस्था तथा गैर सरकारी संघ संस्था र स्थानीय निकाय र गैरसरकारी संघ संस्थाबीच समेत न्यून रहेको छ ।
- विकेन्द्रित योजना तर्जुमा निमित्त सूचना/संचारको सरल आदान प्रदान अत्यावश्यक माध्यम हो ।
- स्थानीय निकायमा कर्मचारीको बन्दोबस्तका निमित्त स्थानीय सेवा ऐन तर्जुमा गर्दा वर्तमानका काम गरिरहेका विविध प्रकृतिका अस्थायी कर्मचारी तथा सरकारी कर्मचारीलाई कसरी समायोजन गर्ने तथा स्थानीय निकायको भावि दायित्व पूरा गर्न आवश्यक पर्ने जनशक्ति कसरी आपूर्ति गर्ने भन्ने बारे व्यापक सहमति आवश्यक भएको छ ।
- नेपालमा हरेक तहको शासनमा पारदर्शिता जिम्मेवारी र जवाफदेहिताको अभाव रहेको पाईन्छ । केन्द्रबाट खटाइएका कर्मचारीहरू/स्थानीय निकायप्रति उत्तरदायी नहुने हुँदा जनप्रतिनिधिहरू बीच विवादहरू रहेका छन् ।

७.० राज्यको पुनःसंरचनाको प्रश्न

माओवादीद्वारा संचालित एक दशक भन्दा बढी लामो जनयुद्ध अन्त भएको छ । नेपाल अहिले नौलो राजनैतिक चरण/युगमा प्रवेश गरेको छ । माओवादी अन्तरिम संसद हुँदै अन्तरिम सरकारमा समावेश भएका छन् । गत २०६२ साल मंसिर ७ गते सात राजनैतिक दल र नेकपा (माओवादी) संग भएको १२ बुँदे संझौताले प्रतिस्पर्धात्मक बहुदलिय शासन प्रणाली, नागरिक स्वतन्त्रता, मौलिक हक, मानव अधिकार, कानुनी राज्यको अवधारणालाई सम्मान गर्ने कुरा उल्लेख गरेको छ । यसैगरी सात दलको नेतृत्वमा वि.सं २०६३ साल बैसाखमा भएको दोस्रो जनआन्दोलनले नेपालको शासन व्यवस्थाको स्वरूपलाई परिवर्तन गरेको छ । बैसाख ११ गते राजा ज्ञानेन्द्रबाट भएको घोषणाले नेपाल राज्यको शक्तिको स्रोत नेपाली जनता भएको कुरा व्यक्ति अनुरूप २०५९ साल जेष्ठ ८ गते विघटन भएको प्रतिनिधि सभाको पुनःस्थापना भयो । जेष्ठ ४ गते जरी प्रतिनिधि सभाको घोषणा २०६३ ले संविधान सभा मार्फत नयाँ संविधान निर्माण गरी समावेशी लोकतन्त्रको स्थापना र राज्यको पुनःसंरचना गर्ने कुरामा जोड दियो । सोही अनुरूप आगामी जेठ महिना भित्र संविधान सभाको निर्वाचन गर्ने कुरामा सबै राजनीतिक सरोकारवालाहरू प्रतिबद्ध देखिन्छन् । सातदल-माओवादी ऐतिहासिक सहमति (कार्तिक २२, २०६३) नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादी) बीच भएको विस्तृत शान्ति सम्झौता (२०६३, मंसिर ५) आदिमा भएको व्यवस्था अनुसार नेपालमा राज्य र समाजको लोकतान्त्रिकरणको प्रक्रिया अगाडी बढेको छ ।

नेपाल सरकार र माओवादीको सहमति बमोजिम अन्तरिम संविधान जारी भएको छ र नेकपा (माओवादीका) ७३ जना प्रतिनिधिहरू अन्तरिम व्यवस्थापिका (संसद)मा समावेश भएका छन् ।

८.० अन्तरिम संविधानमा स्थानीय निकाय सम्बन्धी ब्यवस्था

अन्तरिम संविधानमा स्थानीय निकायकाबारेमा केहि ब्यवस्था गरिएको छ । ती ब्यवस्था निम्नानुसार छन् :-

- स्थानीय स्तरदेखि नै जनताको सार्वभौमसत्ताको प्रयोग गर्ने अनुकूल वातावरण बनाई मुलुकको शासन ब्यवस्थामा जनताको बढी भन्दा बढी सहभागित प्रवर्धन गर्न र जनतालाई स्थानीय स्तरमा नै सेवा उपलब्ध गराउन तथा लोकतन्त्रको स्थानीय स्तरदेखि नै संस्थागत विकास गर्न विकेन्द्रिकरण र अधिकारको निक्षेपणको आधारमा स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी निकायको ब्यवस्था गरिनेछ ।

सम्बत् २०६३ साल कार्तिक २२ गते राजनैतिक सहमति कायम गर्ने नेपाली काँग्रेस, नेकापा (एमाले), नेपाली काँग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल सदभावना पार्टी (आनन्ददेवी), नेपाल मजदुर किसान पार्टी र संयुक्त वाम मोर्चा सहितका राजनैतिक दलहरु र ने.क.पा. (माओवादी) को सहमतिले नेपाल सरकारद्वारा जिल्ला, नगर र गाँउस्तरमा अन्तरिम स्थानीय निकाय गठन गरिनेछ ।

- स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी निकायको संगठनात्मक संरचना, त्यसको स्वरुप र प्रादेशिक इलाका तथा गठन विधि कानूनमा ब्यवस्था भए बमोजिम हुनेछ ।
- स्थानीय विकासको लागि स्वायत्त शासन सम्बन्धी निकायलाई सक्षम बनाउन साधन र स्रोतको परिचालन, विनियोजन र विकासको प्रतिफलको सन्तुलित तथा न्यायोचित वितरणमा समानता कायम राखी स्थानीय स्तरका योजनाको पहिचान, तर्जुमा र कार्यन्वयनमा सम्बन्धीत स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी निकायलाई नै जवाफदेही बनाउन कानूनमा ब्यवस्था भए बमोजिम नेपाल सरकार र स्थानीय स्वायत्त शासन सम्बन्धी निकाय बीच जिम्मेवारी र राजश्व परिचालन तथा बाँडफाँड हुनेछ ।
- उपधारा (१) बमोजिम राजश्व परिचालन र बाँडफाँड गर्दा मुलुकको सन्तुलित र समान विकास हुने गरी सामाजिक तथा आर्थिक दृष्टिकोणबाट पिछडिएका वर्ग तथा समुदायको समग्र उत्थानका लागि विशेष ध्यान दिनु पर्नेछ ।

विकेन्द्रिकरणका सम्बन्धमा भावी पहल

अन्तरिम संविधानमा भएका प्रावधान अनुसार अन्तरिम सरकारले तत्कालै निम्न कार्यहरु गर्नुपर्दछ:- (क)
अन्तरिम स्थानीय स्वायत्त निकायको गठन ।

(ख) स्थानीय स्वायत्त निकायलाई सक्षम/सुदृढ बनाउन स्रोत साधनको परिचालन/ ब्यवस्थापनको लागि आवश्यक बन्दोबस्त ।

स्थानीय स्तरका स्वायत्त निकायहरुको संचालनका लागि अन्तरिम कानूनको निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने । यसका लागि मौजुद स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ मा आवश्यक संशोधन गरी ब्यवस्था गर्न सकिन्छ ।

अन्तरिम संविधानमा गरिएको संशोधन बमोजिम मूलुक अब लोकतान्त्रिक संघीय शासन ब्यवस्थातर्फ अगाडी बढिरहेको छ । मूलुक संघीयतातर्फ जुन ढाँचाबाट अबलम्बन गरी अगाडी बढेपनि स्थानीय स्वायत्तता र विकेन्द्रित शासन प्रणालीलाई मजबुत बनाई राख्ने काममा कुनै कन्जुस्याई गर्नु हुदैन । राज्यको पुनःसंरचना जुनसुकै संघीय प्रकारको ढाँचाबाट भएतापनि स्थानीय स्वायत्तता सुदृढिकरणका लागि निम्न पक्षमा भावी दिनहरुमा ध्यान दिनु पर्दछ ।

- स्थानीय स्वायत्तताका बारेमा संघीय संविधानमा स्पष्ट ब्यवस्था हुनु पर्दछ । यो विषय प्रान्त या स्वायत्त इकाईको जिम्मामा छोड्न हुदैन ।
- समावेशीयूक्त विकेन्द्रित स्थानीय स्वायत्त शासनको स्थापना गरिनु पर्दछ ।
- मातृ भाषाको प्रवर्द्धन गर्ने राज्यको नीतिको ब्यवहारिक रुपमा नै प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनु आवश्यक छ । नेपाली र अंग्रजी भाषा बाहेकका मातृभाषामा शिक्षाको ब्यवस्था गरिनु पर्दछ ।
- समानता, सामाजिक र मानव स्वतन्त्रताका सिद्धान्तका आधारमा स्थानीय स्वायत्त शासनको ब्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

- स्थानीय सरकारको वित्तिय अधिकार संविधानतःनै सुनिश्चित गरिनु पर्दछ र आफ्ना कर्मचारीहरु आफै भर्नागर्नका लागि स्थानीय सेवा समूह गठन गर्नु पर्दछ ।

संघीय व्यवस्था अर्न्तगत स्थानीय स्वायत्तताको तर्जुमा र व्यवस्था गर्दा निम्न विषयमा स्पष्टता हुन जरुरी छ ।

१. कुन तहको (केन्द्र, संघीय इकाई तथा स्थानीय स्वायत्त निकाय) इकाईलाई के के अधिकार दिने ?
२. अधिकार र कामको बाँडफाँड कसरी गर्ने ?
३. विभिन्न तहबीचको आपसी सम्बन्ध कस्तो हुने ?
४. विभिन्न तहबीच वित्तिय स्रोत एवं प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाँड कसरी गर्ने ?
५. विभिन्न तहका कार्यकारी, व्यवस्थापिका र न्यायपालीकाको निर्वाचन र गठनको बन्दोवस्त कसरी मिलाउने ?
६. विभिन्न तहमा कर्मचारी सेवा/प्रशासनिक तौरतरिकाको बन्दोवस्त कसरी मिलाउने ?
७. प्रान्त (संघीय इकाई) तथा स्थानीय स्वायत्त सीमाक्षेत्र निर्धारण कसरी गर्ने ? आदि ।

माथि उल्लेख गरिएका सैद्धान्तिक/अवधारणा गत कुराहरु तथा सवालगत विषयहरुलाई दृष्टिगत गरि स्थानीय निकायको स्वायत्तता र क्षमतालाई सुदृढ बनाउनुपर्दछ । यस सन्दर्भमा छलफलका लागि केहि सुझावहरु राख्ने प्रयास गरिन्छ ।

● संघ, प्रदेश/स्थानीय स्वायत्तताको संरचना

संघिय प्रणाली अवलम्बन गरेका मूलुकहरुमा संघ, प्रदेश र स्थानीय स्वायत्त निकायको संरचना फरक फरक किसिमले गरेको पाइन्छ । जातिय भाषिय तथा प्रादेशिक आधारमा प्रदेशको संरचना गरिन्छ । भारतमा भाषिक आधारमा प्रदेशको संरचना गरिएको छ भने सं.रा अमेरिका तथा स्विजलैण्डमा प्रादेशिक आधारमा गरिएको पाईन्छ । सोहि अनुसार स्थानीय निकायको संरचना गरिएको पाईन्छ । जातीयता र भाषिक आधारमा भन्दा भौगोलिक आधारमा नै स्थानीय निकायको क्षेत्र निर्धारण गरिएको हुन्छ । कुनै पनि एउटा जाति विशेषको बहुमत नरहेको परिप्रेक्ष्यमा प्रदेश र स्थानीय निकायको निर्धारणको आधार भौगोलिक हुनुपर्दछ, ।

● अधिकार क्षेत्रको विभाजन

संघिय सरकार,प्रादेशिक सरकार र स्थानीय सरकारका बिच अधिकारको स्पष्ट विभाजन हुनुपर्दछ । ठूला र सार्वदेशीक महत्वका विषय जस्तै विदेशनिती,परराष्ट्र,मौद्रिक निती, यातायात, संचार जस्ता विषयहरुमा संघिय राज्यको जिम्मा रहनुपर्दछ, भने शिक्षा, बिकास जस्ता विषयहरु प्रादेशिक सरकारमा रहन्छ । स्थानीय बिकास संग सम्बन्धीत स-सना बिकासका कामहरुमा स्थानीय निकायहरु जिम्मेवार हुन्छन् । संविधानसभाद्वारा बन्ने नयाँ संविधानमा सैब तहका सरकारको अधिकार क्षेत्र निर्धारित हुनुपर्दछ । संघिय सुचि, प्रादेशिक सुची तथा स्थानीय सरकार सम्बन्धीत सुची तिन किसिमका सुचिकोहरुकोतय संविधानमा नै हुनुपर्दछ । ति सुचिहरुमा तिन तहका सरकारको अधिकार क्षेत्रको ब्यवस्था हुनुपर्दछ । एकतहको सरकारको अधिकार माथी अर्का तहको सरकारले हस्तक्षेप एवं नियन्त्रण नहुने ब्यवस्था गरिनु पर्दछ । भारतमा संविधानको संविधानमा संघिय सुचि, राज्य सुचि र अनुसुचिमा संघिय सरकार, राज्य सरकार र स्थानीय सरकारका कार्य क्षेत्र तोकिएको पाईन्छ । संविधानसभाद्वारा तर्जुमा गरिने संविधानमा स्थानीय सरकारको स्वयत्तताको प्रत्याभूती हुनुपर्दछ र काम कर्तव्य अधिकारका क्षेत्रहरु संविधानमा नै तोकि दिनुपर्दछ ।

● तहगत अन्तरसम्बन्ध

संघ (केन्द्र),प्रदेश (राज्य) र स्थानीय सरकार बिचको सम्बन्ध स्वायत्तताको सिद्धान्तमा आधारित हुनुपर्दछ । अन्तर निकाय तहगत सम्बन्ध (Intertier relationship) परिभाषित गर्दा संपूरणको

सिद्धान्त(Principle of Subsidiarity)लाई अंगिकार गर्नुपर्दछ । संपूर्णको सिद्धान्त भनेको व्यक्तिले गर्न सक्ने कार्य व्यक्तिलाई जिम्मेवार बनाउने, समुदायले गर्ने कार्य समुदायलाई जिम्मा दिने त्यसैगरी स्थानीय सरकारले गर्नसक्ने कार्य स्थानीय सरकारलाई जिम्मा दिने र त्यसपछि प्रदेश संघिय सरकारले क्रमशःजिम्मेवारीहरु लिनुपर्दछ । स्थानीय सरकारले प्रभावकारी ढंगले गर्ने सक्ने कार्य प्रदेश या केन्द्रिय सरकारले जिम्मा लिदा अधिकारको दोहोपन (Duplication)हुन्छ र कामको छिटो छरितोपन तथा प्रभावकारीता आउने सक्दैन ।

- वित्तिय र प्राकृतिक स्रोत बाँडफाड

नेपाल भौगोलिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक हिसाबले विविधतायुक्त मूलुक हो । हिमाल पहाड, मधेसका आ-आफ्ना प्राकृतिक, सामाजिक तथा साँस्कृतिक विशेषताहरु रहेका छन् । विभिन्न भौगोलिक क्षेत्र विच पारस्परिक अन्तरनिर्भरताको सिद्धान्तलाई अंगिकार गरि वित्तिय स्रोत तथा प्राकृतिक स्रोतको बाँडफाड सह-उपयोगको पद्धतीलाई अंगिकार गर्नुपर्दछ । एउटा क्षेत्र/प्रदेश प्राकृतिक स्रोत/साधनले सम्पन्न र अरु क्षेत्र विपन्न हुने अवस्थामा केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय निकायका कृयाकलाप प्रभावकारी हुनसक्ने अवस्था हुन्छ । विकास तथा आय स्रोत आदिका हिसाबले पनि असमानता रहन जान्छ । असमानता र स्रोत साधनको गैर/न्यायिक बाडफाडका कारणले आर्थिक विषमता बढ्न जान्छ । त्यसैले सहकारीताको सिद्धान्तको आधारमा स्रोत साधनको बाडफाडको बन्दोबस्त मिलाउनु पर्दछ ।

- निर्वाचन तथा प्रतिनिधित्व प्रणाली

स्थानीय सरकारको स्वायत्तता प्रभावकारीताको लागि तिन निकायहरुको प्रतिनिधित्व एवं निर्वाचन लोकतान्त्रिक मूल्य/मान्यतामा आधारित हुनुपर्दछ । स्थानीय सरकारको सम्पूर्णतहको निर्वाचन प्रत्यक्ष निर्वाचन प्रणालीको आधारमा हुनुपर्दछ । गाउँस्तरमा हालरहेको प्रत्यक्ष निर्वाचन पद्धतीलाई कायमै राख्नुपर्दछ भने जिल्लास्तरका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरुको चयन प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट गरिनुपर्दछ । समावेशी र प्रतिनिधित्वका लागि स्थानीय तहमा पनि समानुपातीक निर्वाचन प्रणालीको अवलम्बन गरिनु पर्दछ ।

सहभागीता र समन्याय

स्थानीय सरकार बलियो हुँदा समाजका पिछडिएको समुदायको नितिनिर्णय र कार्यन्वयन तहमा सहभागीता हुनसक्छ भन्ने होइन । यसका लागि अनुकूल संरचनागत आधार र नितिगत वातावरणको निर्माण गर्नुपर्दछ । खासगरी महिला, दलित, जनजाती र अन्य पिछडिएको समुदायको स्थानीय सरकारको निति निर्माण र कार्यन्वयन तहमा सहभागीताको सुनिश्चितता हुनसकोस र कुलीन/शक्तिसाली समुदायको मात्र हालीमुहाली नरहोस (Elite Capture) भन्ने कुराको बन्दोबस्तका लागि राजनीति दलहरुमा पनि आन्तरीक लोकतन्त्रको अभ्यास हुनु जरुरी छ । राजनैतिक दलहरुको निश्चित मान्यता र सख्याको आधारमा त्यस्तो बर्ग र समुदायलाई स्थानीय सरकारका विभिन्न तहका उम्मेदवारी दिन चयन गर्नु पर्दछ । त्यसैगरी स्थानीय स्वायत्तता शासन सम्बन्धी कानून र नियामावालीमा समेत सिट आरक्षणको व्यवस्था गरिनु पर्दछ । महिलाहरुको हकमा कम्तीमा ३३ प्रतिशत सिट आरक्षण गरिनु पर्दछ भने दलित, जनजाती र पिछडिएको समुदायका लागि सोही अनुपातमा सिट आरक्षणको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

स्थानीय लोकतन्त्रको सुदृढिकरण

स्थानीय तहमा लोकतन्त्रको अनुभूती होस भन्नका लागि प्रत्यक्ष प्रजातन्त्रका संयन्त्र र ओजार (Devices and Tools) हरुसंग सम्बन्धीत प्रावधानहरुलाई वैधानिकता दिनुपर्छ । जनमत संग्रह (referendum), जनपहल (Plebescite) तथा जनलेखा परिक्षण (Public auditing), जस्ता प्रत्यक्ष लोकतन्त्रका व्यवस्थाहरुबाट सबै जातजाती भाषाभाषीहरुले आ-आफ्नो मत जाहेर गर्नपाउँछन्, निर्णय तहमा सहभागी हुनपाउँछन् । यसले गर्दा स्थानीय लोकतन्त्र मजबुत हुनपाउँछ ।

उपसंहार

मुलुक संघात्मक प्रणाली तर्फ प्रवेश गर्दैछ । केन्द्र र प्रदेशलाई बलियो बनाउदैमा स्थानीय स्वायत्तता र लोकतन्त्र बलियो हुन सक्दैन । आमनागरिकहरुको चासो र महत्वको विषय भनेको स्थानीय स्वायत्तता र स्थानीय प्रजातन्त्रको सुदृढीकरणको प्रश्न हो । कहिले काहि संघिय प्रणालीमा संघिय एकाई (Federating Unit) ले स्थानीय सरकारलाई सुदृढ बनाउन आवश्यक पहल नगर्न सक्छ । त्यसैले भावी संविधानको निर्माणको क्रममा यस सवाल प्रति संवेदनशिल हुनुपर्दछ ।

सन्दर्भ सामाग्री

- Newell Peter and Bellon Shaula (2002). Mapping auountability: Origins, Contexts and Implications for Development, Institute of Development Studies U.K,2002
- जिल्ला विकास समिती महासंघ नेपाल (२०६१) इतिहास देखी वर्तमान सम्म, ललितपुर कुमारीस्थान २०६१,
- लिण्डर ओल्फ (२०६२) अनु: टोप बहादुर सिंह स्वीस प्रजान्त्रत बहुसाँस्कृतिक समाजमा द्वन्द्वका सामान्य समाधान प्रकाशक: सुशासन विकास प्रतिष्ठान (आईजीडी) लाजीम्पाट काठमाडौ २०६२